

L'ALTRA MIRADA QUE PERFÀ LA PRÒPIA: MARIA-MERCÈ MARÇAL COM A TRADUCTORA

Sóc algú –una dona– que escriu: aquesta frase insinua una única resposta per a la doble pregunta que encapçala aquest text. [Qui sóc i per què escric]. Evidentment, no sóc només això, però l'escriptura ha estat, és per a mi una activitat vertebradora.

Amb aquestes paraules començava Maria Mercè Marçal un text autobiogràfic publicat al volum de proses *Sota el signe del drac*. No hi ha dubte que la traducció –en tant que lectura profunda alhora que reescriptura del text– entrava dins d'aquesta activitat vertebradora de la seva persona. Si bé en cap dels seus escrits mai no va mirar d'esbossar una teoria ni d'articular les sensacions i vivències que li procurava la dedicació a traduir, crec que la seva tasca com a traductora entraria perfectament en la definició que fa d'ella mateixa com a dona «d'esperit híbrid, indecís, instal·lat en el solc entre dos mons, en el llindar entre dos paisatges, dues temptacions, dos codis», una definició que diria que s'escau amb el sentir de qualsevol dona traductora.

La magnitud de l'obra poètica i la importància de la figura de Maria-Mercè Marçal com a poeta i assagista fan molt difícil parlar únicament de la seva faceta de traductora, una tasca que va dur a terme en comptades ocasions i que gosaria dir que no es va plantejar mai a un nivell professional, ni tan sols com a manera de viure l'experiència en si de la traducció sinó, penso, com una activitat concomitant a la d'escriptora i que empenia per afinitat electiva, com una manera de retre homenatge i fondre's amb autores de qui se sentia vitalment propera. És evident que la dedicació a la traducció per part de Marçal no va tenir prou importància al llarg de la seva vida perquè li fes plantejar-se'n la mecànica, la filosofia i els paranys i viarans que s'amaguen darrere aquesta tasca. Per ella, la traducció consistia en una extensió de la seva activitat intel·lectual sense la significació especial en el seu horitzó de creadora que sí que tenien l'assaig i la novel·la; traduir, per ella, més aviat era una aportació

que s'afegia a la lluita de les dones per «recuperar, inventar-nos, crear una altra memòria, una altra tradició».

Des del meu punt de vista de traductora professional, i ara que la traducció s'ha convertit ja en carrera universitària i hi ha un bon nombre de professionals que som traductors *i prou*, que no traduïm per engruixir o per acompanyar una obra literària sinó que fem de la traducció la base i l'objectiu de la dedicació literària, és habitual esmerçar hores a «pensar» en aquesta tasca *des de dins*, a proveir-la d'un cos teòric i a buscar-li unes implicacions que superin les simplement estètiques.

No em sembla descobrir res si dic que Maria-Mercè Marçal no va voler ser mai, en aquest sentit, una traductora. En cap dels pròlegs que encapçalen les traduccions no hi ha cap reflexió sobre la traducció de l'obra en si ni en general, no dóna pistes sobre quins són els eixos sobre els quals pivota aquesta activitat des del seu punt de vista. Simplement s'esplaiava a parlar de la dona que és traduïda i de la veu que incorpora a la nostra literatura. Tampoc no descriu els mecanismes interns de què s'ha valgut per anostrear els textos en qüestió. Per ella, penso, traduir esdevé una manera de donar veu a dones amb una vida i una escriptura molt potents i incorporar-les al riu de la tradició de la literatura en llengua catalana escrita per dones. Que és tant com dir que és la forma de donar-se a ella mateixa una *altra* veu –que sap i sent molt propera a la seva– a partir d'una mirada estrangera.

Hi pensés o no, el que és clar és que amb les seves traduccions, com amb la seva poesia, en introduir en la tradició catalana veus procedents d'altres llengües i d'altres cultures, incorporava una pràctica i una cerca en els límits del llenguatge que acumulava mots i dirs diversos per anar creant una llengua *altra*: la llengua de les dones. La traducció, doncs, li serà una eina necessària per donar a conèixer allò que vol difondre: «He ensenyat a una dona a fer servir la seva veu», diu Anna Ahkmàtova a través de Marçal. Si traduir és fer la lectura més profunda i compromesa que es pot fer d'un text, Marçal s'arrisca a fer-ho amb cinc dones que, d'entrada, ella vol entendre –i quin millor mitjà per fer-ho que la traducció?– per, després, lliurar-les a

les altres dones del seu país. No sabem quins van ser els criteris exactes que van fer que Maria-Mercè Marçal triés *aquestes* dones i no unes altres. Va ser el pur atzar d'haver trobat aquells llibres? O va ser el suggeriment d'algú o d'alguna lectura? O bé perquè es tracta d'unes dones arquetip d'inconformisme, lluita, rigor, sensualitat? O, encara, perquè les va sentir, de seguida que va tenir-ne coneixement, com unes germanes que, elles també, havien lluitat amb i contra les paraules?

Val a dir que almenys en el cas de dos dels llibres que va traduir (el de Colette i el de Leonor Fini), estava del tot involucrada en la direcció de l'editorial que els va publicar, cosa que fa pensar que en va emprendre la traducció perquè li feia il·lusió prestar la seva veu a una autora amb la qual se sentia identificada. *La dona amagada*, un recull de contes de Colette (1873 - 1954), va ser publicat l'any 1985 per Edicions del Mall, que ella mateixa havia creat (juntament amb Ramon Pinyol i Xavier Bru de Sala) el 1973 i que tenia com un dels seus objectius la traducció de textos procedents de les cultures francesa, anglesa, alemanya i hebraica. *La dona amagada*, publicada a França l'any 1924, va ser una de les primeres obres de Colette i aborda la temàtica del desig, els rols amorosos a nivell social, la relació amor-matrimoni, la infidelitat, la gelosia, la violència masculina o l'abandonament. Tot i que és una obra ja descatalogada (en català només s'han publicat tres llibres de Colette, tots dels primers temps, dels seixanta que va escriure) i potser podria qualificar-se d'obra menor de l'escriptora francesa, el català de la traducció és de gran qualitat i el llibre fa de molt bon llegir. (Per cert, fa molt poc s'ha publicat al castellà la traducció de *Le pur et l'impur*, una obra ja de madesa de Colette on enfila itineraris vitals de personatges que havia conegut, com Renée Vivien, la protagonista de la novel·la de Maria-Mercè Marçal i amiga personal de Colette.)

En el cas de *L'Oneïropompe*, de Leonor Fini (1908 - 1986), que va publicar Edicions de l'Eixample el 1978, Marçal formava part de la comissió assessora de la col·lecció Espai de Dones que, sota la direcció d'Isabel Segura, va editar traduccions d'autores com Leonora Carrington, Aphra Behn, Margaret Atwood, Angela Carter i Nadine

Gordimer. Segurament, podem deduir també aquí que Marçal va triar Leonor Fini per l'atractiu personal i literari vers aquella pintora surrealista (que diu sentir-se «més Leonor que pintora») i escriptora mig argentina mig triestina (identitats de mescla, *estrangeres* sempre, encuny de llengües), que en els seus quadres plasma el món dels somnis i dels mites. Va escriure *L'Oneirompompe*, el gat que transporta somnis, el 1978, com una mena de *thriller* amb un itinerari format per una habitació d'hotel, un compartiment de tren i una illa de la Mediterrània, destinat a la recerca del cap escapçat d'una estàtua de basalt negre. La traducció catalana es va publicar l'any 1992, segons diu la portada, amb «revisió de Felícia Fuster».

No he pogut esbrinar quins van ser els motius pels quals va emprendre l'any 1990 la traducció de *Le coup de grâce* de Marguerite Yourcenar (1903 - 1987), escrita l'any 1939. En aquesta obra, Yourcenar aborda en primera persona el tema del trio amorós entre dos homes i una dona que es troben reclosos en un castell transformat en caserna militar durant la revolució russa. La traducció al català és tan deliciosa, amb un idioma tan esponerós, que seria d'agrair que es tornés a editar de nou.

La versió que va fer Maria-Mercè Marçal, en col·laboració amb Monika Zgustova, del *Poema de la fi* de Marina Tsetàieva i *Rèquiem i altres poemes* de Anna Akhmàtova, és sens dubte la traducció més important que ens va deixar. Com explica Monika Zgustova en el pròleg del llibre, ella va fer una versió més o menys literal dels poemes i els hi va llegir en rus perquè s'amarés del so. A partir d'aquí Marçal en va fer la recreació poètica, en la qual hi va esmerçar molt de temps, esforç i, sobretot, talent i intuïció poètiques. Es fa evident que aquestes dues poetes li van arribar al cor en l'apassionat i documentadíssim assaig «Com en la nit, les flames», que llegirà una nit memorable dins un cicle poètic dedicat a quinze escriptores del món, i que es reproduïx com a introducció al volum *Versions d'Akhmàtova i Tsvetàieva*, publicat l'any 2004 a Proa. En aquest llarg text, Marçal fa un recorregut per la biografia i les circumstàncies històriques d'aquestes dues poetes senyeres, il·lustrant-lo, quan cal, amb fragments de poemes. En la Coda final, llegim: « Hem arribat al final

del nostre recorregut. El recorregut per la vida de dues escriptores que van inserir amb majúscula la poesia femenina dins la literatura russa [i que ella acabava d'inserir en la literatura catalana]. [...] Aquestes diferències [entre Akhmàtova i Tsvetàieva] es projecten damunt d'un fons comú de circumstàncies històriques aclaparadores, d'influències, relacions i admiracions semblants, i de coincidències imponderables, entre les quals ocupa un lloc essencial la seva condició de dones, que tenyeix sempre la seva vivència de les coses i la seva poesia. I la consciència, compartida per totes dues, d'haver contribuït al pas essencial de les dones des de la seva posició de muses mudes a la de subjectes del discurs.»

Com que lamentablement desconec el rus, no estic en condicions d'avaluar la fidelitat i qualitat de la translació del text original al català –tot i que el nom de Zgustova és garantia més que suficient–, però el resultat de la col·laboració és d'extraordinària qualitat. A tall d'exemple, crec que val la pena llegir l'epíleg del *Rèquiem* d'Akhmàtova, l'estremidor recull de poemes que reflecteix els «anys esgarri-fosos del terror»:

He après com poden esfondrar-se els rostres,
Com, sota les parpelles, sap aflorar l'espant,
Com solca, arreu, les galtes de sofrença
amb les rígides ratlles dels texts cunèïformes;
com els rínxols més negres, i els rínxols més daurats,
de cop i volta esdevenen d'argent.

com el somriure es fon en uns llavis submisos,
com en un riure sec hi tremola l'horror.
I si vull alçar un prec no és pas per mi sola:
prego per tots els meus companys en la dissort,
enmig del fred ferotge i en l'ardent juliol,
vora el mur roig que romanía sord.

Finalment, em referiré a les traduccions *incrustades* en la novel·la *La Passió segons Renée Vivien*, que podríem considerar i de fet se'ns presenten com a obra pròpia. Maria-Mercè Marçal va sen-

tir-se atreta per la biografia singular d'aquesta poeta –anglesa de naixement, francesa de llengua per tria personal–, tot un símbol de passió per l'Absolut i que mai no va amagar, sinó que al contrari, va explicitar, fent-ne bandera, els seus amors lèsbics. «La singularitat intensa i complexa de la seva veu em va atreure cap a la seva personalitat, cap a la seva biografia. Així, la novel·la que teniu a les mans és el resultat d'aquesta fascinació i del procés de recerca que va seguir al darrere», escriu a la Nota d'Autora que clou el volum.

Pauline és Renée en la novel·la, com Renée és Pauline en la vida real, una persona/personatge el nom de la qual «ressonava vagament llunyà però amb intensos efluvís de sofre» a les orelles de les dames respectables del seu temps.

La Passió segons Renée Vivien té, com explica la mateixa Marçal en la Nota abans esmentada, «alguna cosa de trencaclosques a mig fer. I alguna cosa, encara, de *collage*: la veu de Renée Vivien sovint s'hi incrusta de forma directa i explícita a través dels seus textos», i a través de versos esparsos o fragments de poema. Així doncs, la traducció dels textos de la poeta va significar una part important del treball intens i extens de l'escriptura d'aquesta novel·la extraordinària.

Voldria destacar, pel gruix i la importància que adquireix dins el llibre, el poema «Ploro per tu» («Je pleure sur Toi»), que pertany al llibre *À l'heure des mains jointes*, de 1906, títol «suau, com de pregària», com observa el personatge que en la novel·la agafa el llibre i el llegeix, i que ens permet analitzar de prop com aborda Marçal una traducció concreta.

Je pleure sur Toi

Le soir s'est refermé, telle une sombre porte,
Sur mes ravissements, sur mes élans d'hier...
Je t'évoque, ô splendide ! ô fille de la mer !
Et je viens te pleurer, comme on pleure une morte.

L'air des bleus horizons ne gonfle plus tes seins,
Et tes doigts sans vigueur ont fléchi sous les bagues;

N'as-tu point chevauché sur la crête des vagues,
Toi qui dors aujourd'hui dans l'ombre des coussins?

L'orage et l'infini qui te charmaient naguère
N'étaient-ils point parfaits, et ne valaient-ils pas
Le calme conjugal de l'âtre et du repas
Et la sécurité près de l'époux vulgaire?

Tes yeux ont appris l'art du regard chaud et mol
Et la soumission des paupières baissées.
Je te vois, alanguie au fond des gynécées,
Les cils fardés, le cerne agrandi par le kohl.

Tes paresse et tes attitudes meurtries
Ont enchanté le rêve épais et le loisir
De celui qui t'apprit le stupide plaisir.
O toi qui fus hier la sœur des Valkyries!

L'époux montre aujourd'hui tes yeux, si méprisants
Jadis, tes mains, ton col indifférent de cygne,
Comme on montre ses blés, son jardin et sa vigne
Aux admirations des amis complaisants.

Abdique ton royaume et sois la faible épouse
Sans volonté devant le vouloir de l'époux...
Livre ton corps fluide aux multiples remous,
Sois plus docile encore à son ardeur jalouse.

Garde ce piètre amour, qui ne sait décevoir
Ton esprit autrefois possédé par les rêves...
Mais ne reprends jamais l'âpre chemin des grèves,
Où les algues ont des rythmes lents d'encensoir.

N'écoute plus la voix de la mer, entendue
Comme en songe à travers le soir aux voiles d'or...
Car le soir et la mer te parleraient encor
De ta virginité glorieuse et perdue.

Ploro per tu

El capvespre s'ha clos com un ombriu portal
damunt dels meus delits, dels meus delers d'ahir.
Jo t'evoco, oh esplèndida filla de la mar,
i ara vinc a plorar-te com es plora una morta.

[...]

L'oratge i l'infinit que t'havien ullprès
¿no eren prou perfectes, tenien menys valor
que la pau conjugal dels àpats vora el foc
i la seguretat vora l'espòs vulgar?
Els ulls t'han après l'art de l'esguard càlid, moll,
la submissió de parpelles que s'abaixen.
I et veig així esllanguida al fons del gineceu,
pestanyes maquillades i ullerosa de khol.
Les teves actituds, manyagues o ferides,
han encisat el somni espès, lleure i solaç,
d'aquell que t'ensenyava un estúpid plaer,
oh tu, que eres germana, abans, de les valquíries.
L'espòs pot mostrar avui els teus ulls, tan altius
abans, les teves mans i el coll esvelt de cigne
com s'ensenyen els blats, els jardins, o la vinya
a l'admiració d'uns amics complaents...
Abdica del teu regne i sigues, doncs, l'esposa
sense voluntat davant el voler de l'espòs.
Lliura el teu cos fluent al torniol divers,
sigues més dòcil, més, al seu gelós ardor.
Serva aquest amor pobre que no ha sabut decebre
la teva ànima abans posseïda pels somnis.
Però mai no reprenguis l'aspre camí, l'areny
on les algues es gronxen amb ritme d'encenser.
No escoltis més la veu del mar que et ve de lluny,
irreal, a través del vespre envelat d'or...
Perquè el vespre i el mar et parlaran encara
d'una virginitat gloriosa perduda.

D'entrada, podem observar que Marçal no guarda visualment l'edició dels quartets: en eliminar-ne la separació estròfica, produeix en el lector de la versió catalana una sensació de gruix, de poema que és tot un bloc compacte; potser la traductora/autora volia remarcar així la unitat conceptual del text. Marçal en suprimeix la rima, però manté l'estructura dels versos originals, dodecasíl·labs amb cesura a la sisena, la qual cosa fa que no es perdi la musicalitat de l'original en la lectura del poema català.

S'observa, també, que la segona estrofa és suprimida. No en sabem la causa, però és fàcil imaginar que aquest «L'air des bleus horizons ne gonfle plus tes seins...» per posar un exemple, no devia ploure gaire la traductora, que va decidir d'eliminar tota l'estrofa, plena d'imatges previsible.

A part d'aquestes qüestions, diguem-ne tècniques, em sembla que Marçal dóna un aire de contemporaneïtat al poema que el fa perfectament llegible i assumible per una dona del segle XXI, lluny de l'excés parnasià que té l'original (opinió que no vol disminuir-li'n la bellesa). Però és evident que certes solucions que Marçal proposa fan que el poema esdevingui més creïble: l'*anostra*, en definitiva, ens el fa proper, en temps i en llengua. I aquí sí que cal remarcar que tot el mèrit és de la poeta catalana.

Val la pena veure'n alguns exemples concrets: en el primer vers de la quarta estrofa (desè vers en català), Marçal fa una subtil picada d'ullet al lector en fer-li creure que ha caigut en el parany d'un fals amic (confondre el verb «apprendre» que, en francès, vol dir aprendre, però alhora ensenyar), i en una primera lectura podríem pensar que hi ha alguna cosa que no encaixa en aquest «Els ulls t'han après l'art...»; després ens adonem que, efectivament, l'«apprendre» de l'original ha estat ben aplicat en el sentit que han estat els ulls els que han après l'art... i no pas que els ulls li hagin ensenyat l'art...

En el primer vers de la cinquena estrofa (el 13 en català), la traducció emfatitza els pols oposats en què es mou la dona protagonista del poema; em sembla una solució molt punyent dir «Les teves actituds, manyagues o ferides» per destacar aquell tarannà oscil·lant.

En els dos darrers versos de la vuitena estrofa (els 27 i 28 en ca-

talà), la solució aportada per Marçal sembla molt més lluminosa i poètica que l'original. «Mais ne reprends jamais l'âpre chemin des grèves, / Où les algues ont des rythmes lents d'encensoir» es converteix en: «Però mai no repenguis l'aspre camí, l'areny / on les algues es gronxen amb ritme d'encenser».

Finalment, la darrera estrofa (versos 29–32) mostra la poeta que tradueix i passa pel sedàs de la seva veu –i deu– poètica l'original: la veu del mar no l'escolta com en un somieig a través del vespre amb tels d'or, sinó que «la veu del mar et ve de lluny, / irreal, a través del vespre envelat d'or».

I, encara, en el darrer vers del poema, Marçal també ha sabut fer un cop d'efecte notable, en substituir el «de ta virginité», que se singularitza en Madame M. a qui Vivien va adreçar el poema, per «d'una virginitat» que universalitza aquest mite a totes les dones.

Si en l'epíleg del volum antològic *El meu amor sense casa*, Víctor Sunyol parla de «L'altra mirada que perfà la pròpia» referint-se a la poesia de Maria-Mercè Marçal, penso que podria aplicar-se la frase a la seva brillant –per bé que breu– tasca de traductora: l'excel·lència de la seva veu poètica posada al servei de l'*altra*, que som totes.

TRADUCCIONS

COLETTE. *La dona amagada*. Barcelona: Edicions del Mall, 1985.

AKHMÀTOVA, Anna. *Rèquiem i altres poemes*. Barcelona: Edicions 62, 1990. [Amb Monika Zgustova]

YOURCENAR, Marguerite. *El tret de gràcia*. Barcelona: Edicions B, 1990.

FINI, Leonor. *L'Oneiropompe*. Barcelona: Edicions de l'Eixample, 1992.

TSVETÀIEVA, Marina. *Poema de la fi*. Barcelona: Edicions 62, 1992. [Amb Monika Zgustova]

BIBLIOGRAFIA

DIVERSOS AUTORS. (2000). *Llengua abolida. 1r Encontre de creadors, abril de 1999*. Lleida: Ajuntament de Lleida.

MARÇAL, Maria Mercè. (2004). «Com en la nit les flames». Dins: *Versions d'Akhmàtova i Tsvetàieva*. Barcelona: Proa.

— (2004). *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Edició a cura de Mercè Ibarz. Barcelona: Proa.

— (2003). *El meu amor sense casa*. Tria de Cinta Massip i epíleg de Víctor Sunyol. Barcelona: Proa.

— (2004). *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona: Columna: Proa.

ZGUSTOVA, Monika (2004). «Traduir poesia russa». Dins: *Versions d'Akhmàtova i Tsvetàieva*. Barcelona: Proa.

DOLORS UDINA

CAN Farrera de Pallars, novembre 2007